

Михайло ГЛУШКО

ІВАН РАКОВСЬКИЙ — ДОСЛІДНИК АНТРОПОЛОГІЧНИХ РИС ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На початку ХХ ст. у рамках діяльності Наукового товариства імені Шевченка у Львові формується антропологічна школа, до якої належав також Іван Раковський. У роки Першої світової війни та повоєнний період учений цікавився проблемами, що стосувались антропологічних рис українців. Опрацювавши спогади сучасників Тараса Шевченка, його посмертну маску й автопортрети, а також інші види джерел, у 1921 р. дослідник описав загальний вигляд Кобзаря та визначив його типові антропологічні риси.

Ключові слова: Іван Раковський, Тарас Шевченко, антропологічні риси.

Ім'я Івана Альбіновича Раковського (1874—1949) як природознавця, антрополога та громадського діяча стало доступним широкому загалу лише в незалежній Україні. Раніше воно замовчувалось, як і тисячі інших імен української наукової і творчої еліти. Саме тому марно шукати його прізвище серед гасел другого тому «Шевченківського словника» [20], хоча саме цей учений визначив антропологічні риси Тараса Шевченка.

Антропологічною наукою І. Раковський почав зацікавитися вже в досить зрілому віці — викладаючи основи природознавства в Українській гімназії м. Коломиї (1898—1908). Виникло це зацікавлення в рамках співпраці дослідника з Науковим товариством ім. Шевченка у Львові. Своєю чергою, початки співпраці з Товариством сягають періоду його навчання на філософському факультеті Львівського університету (1892—1896) [3, с. 13]. Саме тоді майбутній антрополог опублікував свої перші наукові праці, зокрема на шпальтах загальновідомого серійного видання «Записки НТШ». Спершу це були стислі рецензії [5; 6; 7; 8], відтак і власні дослідження [13]. І. Раковський не припиняв займатися наукою, обіймаючи посаду вчителя. Так, його зусиллями була підготовлена й опублікована в 1904 р. у часопису «Поступ» велика за обсягом науково-популярна серія матеріалів «Листи про природу» [11].

Отож як тільки у травні 1903 р. перед Виділом (Президією) НТШ у Львові постало питання про забезпечення Федора Вовка як дослідника антропологічних рис українського населення Галичини і Буковини надійними і, щонайважливіше, професійними помічниками, І. Раковський значився серед них один з перших.

Улітку 1903 р. Ф. Вовк разом зі своїми новими друзями, зокрема й І. Раковським, відвідав міста Перемишль і Коломию, галицьку частину Гуцульщини (села Довгополе, Пістинь, міста Косів, Кути) та Буковину (міста Кути, Чернівці). Упродовж майже двомісячної праці було обміряно до 400 чоловіків і жінок, зроблено понад 600 антропологічних і 100 етнографічних фотографій, зібрано більше 200 зразків волосся [1, с. 422—423].

У 1906 р. Ф. Вовк у супроводі Івана Раковського та Зенона Кузелі спершу вивчав антропологічні риси гуцулів с. Заріччя (знаходиться поблизу сучасного смт Делятина Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.), а відтак відвідав Лемківщину. Упродовж останньої подорожі було зроблено «око-

ло 150 точних антропологічних pomірів і описів, около 400 фотографій», зібрано «багату етнографічну колекцію...» [18, с. 14—15].

Участь в антропологічно-етнографічних експедиціях Ф. Вовка кардинально змінила наукові зацікавлення І. Раковського. Як засвідчують матеріали «Хроніки НТШ», уже 25 грудня 1903 р. Президія Товариства дозволила вченому позичити «інструменти до антропометричних pomірів» [17, с. 14]. Про позику антропометричних приладів для І. Раковського йшлося також на засіданні головного виконавчого органу Товариства 18 жовтня 1906 р. 7 листопада цього ж року Президія НТШ у Львові прийняла рішення про виділення вченому субвенції в сумі 100 корон для виконання антропометричних pomірів на Коломиїщині і Станіславщині [1, с. 416, 426]. У 1909 р. дослідник провів самостійну експедицію на теренах Бродівського повіту, а в 1910 р. — на території Збарзького повіту. Упродовж обох мандрівок він обміряв 281 особу, з них 59,12% становили чоловіки і 40,88% — жінки [1, с. 427]. Щоправда, тоді І. Раковський був уже повноцінним співробітником НТШ у Львові, позаяк на особисте запрошення Михайла Грушевського переїхав до Львова (1908 р.) й обійняв посаду секретаря Товариства [3, с. 23]. Збереглися скупі відомості також про те, що напередодні Першої світової війни він вивчав антропологічні риси української шкільної молоді [1, с. 427]. Аналогічні студії вчений планував продовжити згодом (на початку 20-х років ХХ ст.), але цьому перешкодили різні причини, зокрема і відсутність антропологічних інструментів (комплект, яким володіло НТШ у Львові, під час війни поцупили) [1, с. 427].

28 червня 1912 р. Президія НТШ виділила І. Раковському 300 корон для проведення наукових антропологічних студій за кордоном [1, с. 416]. Своє знання з анатомічної антропології дослідник поглиблював у 1912—1913 рр., зокрема у Петербурзькому університеті. Тут він побував на особисте запрошення Ф. Вовк. За його ж дорученням І. Раковський опрацював остеологічні залишки угро-фінських племен Тоншаєвської волості Костромської губернії. На основі цих досліджень згодом учений опублікував стисле повідомлення на німецькій мові [22] та першу частину масштабної праці «Кости черемісів з давніх гробів у Тоншаєві Костромської губернії»

[10]. Відомо також те, що автор працював над другою частиною цього дослідження, причому її друк був запланований також у «Матеріалах до української етнології». Однак подальша доля цієї частини праці про черемісів нам невідома, позаяк не дійшла до читача.

Паралельно антрополога цікавили фізичні риси південних слов'ян (сербів, болгар, хорватів, словенців, чорногорців та ін.), зокрема у ґрунтовному дослідженні «Расовість слов'ян» [14].

І все ж, незважаючи на різносторонні наукові інтереси, І. Раковського найбільше цікавили проблеми, що стосувались антропологічних рис українців. У період Першої світової війни та повоєнні роки дослідник уперше почав висловлювати власні погляди стосовно окремих антропологічних особливостей українського народу. Зокрема, спершу в ілюстрованому календарі товариства «Просвіта» на 1915 р. [15], а відтак окремою брошурою у київському видавництві «Вернигора» [16] світ побачила його стисла науково-популярна праця «Расовість українців», в якій автор зіставив антропологічні прикмети українців з рисами інших слов'ян, передусім росіян і поляків.

3 березня 1921 р. у зв'язку зі 60-річчям від дня смерті Тараса Шевченка на святковій академії у залі Музею НТШ у Львові І. Раковський виголосив доповідь «Антропологічні прикмети Шевченка» [3, с. 29]. Зважитися на цей крок міг лише спеціаліст, який мав за своїми плечима значний науковий доробок з фізичної антропології і не боявся відповідальності за оприлюднені результати своєї творчої праці. І. Раковський, безперечно, належав тоді вже до фахівців такого рівня.

Праця І. Раковського про антропологічні риси Кобзаря викликає наукове зацікавлення ще з іншої причини. Зокрема, саме в 1921 р. різко посилилась антиукраїнська політика нових польських колоністів у Галичині. Описуючи умови праці українських етнографів у 20-х роках ХХ ст., упорядник «Хроніки НТШ» наголосив: «Вся та робота (організація експедицій, збір польового матеріалу тощо. — М. Г.) неможлива тепер не тільки з браку фондів (фінансів. — М. Г.), але і з політичних причин. Доступ чужому інтелегентови (а ще з фотогр[афічним] апаратом) до села дуже утруднений і він більше тратив би часу на воловодження з поліцією, як на записи» [19, с. 16]. Сказане безпосередньо стосува-

лося і проведення антропологічних досліджень у тогочасній Галичині.

Отож, обираючи тему доповіді до Шевченкових роковин, І. Раковський відповідним способом свідомо демонстрував польським властям своє негативне ставлення до нової колонізації українського населення Галичини. Сказане підтверджує і те, що саме в 1921 р. розпочав свою роботу Український університет у Львові, співзасновником та активним професором якого був також герой нашого допису [3, с. 29; 4, с. 136—141].

Складні для розвитку української науки та освіти умови в Галицькому краї на початку 20-х років минулого століття зумовило, мабуть, і те, що свою доповідь «Антропологічні прикмети Шевченка» І. Раковський опублікував аж через вісімнадцять років — 12 березня 1939 р., зокрема, на шпальтах відомої газети «Діло» (№ 56) [9]. Це був неординарний випуск часопису, позаяк більшість його сторінок (16 із 24) редакція присвятила 125-річчю від дня народження генія українського народу — Тараса Шевченка. Крім І. Раковського, ювілей Кобзаря відзначили своїми публікаціями ще понад півтора десятка шанувальників його поетичного і художнього таланту: Святослав Гординський («Шевченко над Каспієм»), Остап Луцький («Мир душі Твоїй, Кобзарю! (Промова на концерті-академії у Львові 5-го березня 1939 р.)»), Омелян Терлецький («Творчість Т. Шевченка — історична подія»), Денис Лукіянович («Чи переоцінка Т. Шевченка?»), Іван Кедрин («Диво Шевченкового культу (Промова на традиційному Шевченковому концерті)»), Богдан Лепкий («Останній учасник похорону Шевченка»), Ярослав Гординський («Участь галичан у Шевченкознавстві»), Іван Брик («Просвіта і культ Шевченка»), Кирило Студинський («На Тарасовій могилі»), Василь Сімович («Шевченко на Буковині»), Василь Лев («Шевченкова мова»), Іван Німчук («Як мене Шевченко захопив українством (спомини з гімназійних часів)»), Михайло Рудницький («Чи Шевченко — європейський поет?»), Володимир Дорошенко («Шевченко в цифрах»), Павло Зайцев («Шевченко як оповідач [-] гуморист»; «Шевченко в горах Кара-Тау (незнана сторінка поетової біографії)»), Павло Ковжун («Шевченко мистець пензля і штихеля») та Олександр Кульчицький («Культ Шевченка в світлі соціо-психології»). Словом, навіть зви-

чайний перелік прізвищ і тем, які порушили автори наукових розвідок на шпальтах 56 випуску газети «Діло» за 1939 р., можуть бути предметом окремої уваги сучасних шевченкознавців. Нас же цікавить поки що один з цих матеріалів — І. Раковського.

Відразу зазначимо: нам невідомо, чи збігається ця публікація вченого за змістом та обсягом із доповіддю 1921 р., чи у текст останньої автор вніс певні корективи, зважаючи на значні наукові досягнення українських антропологів у міжвоєнний період, зокрема і самого І. Раковського [1, с. 426—428, 431—434; 2]. Стаття «Антропологічні прикмети Шевченка» є невеликою за обсягом — охоплює половини двох колонок на шостій сторінці і четвертину колонки на сьомій сторінці зазначеного часопису. Антрополог почав її з прикметного і доречного навіть для сьогодення зауваження: «Постать нашого батька Тараса видається всім нам так добре відома, що нам здається зайвим питання: як властиво виглядав Тарас Шевченко? Одначе коли застанемось над ним з наукового боку, тоді приходимо до переконання, що, на жаль, ми надто мало знаємо про дійсну постать нашого поета» [9, с. 6].

Однією з причин такого стану було те, що в добу Шевченка антропология як наука ще не існувала, через що ніхто, як зауважив дослідник, не зробив «антропологічних помірив» Кобзаря за його життя. «Єдиним матеріалом, яким можемо розпоряджати[ся], — зазначив автор розвідки, — є записки очевидців, розуміється[,] не антропологів, автопортрети і портрети[,] виконані іншими малярами за життя поета, і посмертна маска» [9, с. 6].

Справді, антропологічний портрет Шевченка І. Раковський відтворив передусім на основі щойно перелічених видів джерел. Зокрема, вчений скористався описами зовнішнього вигляду, які свого часу зробили такі сучасники Кобзаря, як художниця Катерина Юнге (дочка віце-президента петербурзької Академії мистецтв Федора Толстого), російський скульптор і графік Михайло Микешин, український письменник, педагог і громадський діяч Олександр Кониський, біограф Шевченка, український громадсько-культурний діяч Михайло Чалий, російський письменник Іван Тургенєв. Наукове зацікавлення викликали в І. Раковського спогади про Кобзаря з 1859 р., опубліковані Михайлом Яшовським у «Записках НТШ» за 1917 р. [21], та записи про

«рядового» Шевченка у формулярі Оренбурзького батальйону [9, с. 6], де він відбував примусову військову муштру. Крім цього, дослідник обміряв помертну маску поета, один екземпляр якої зберігався на початку 20-х років ХХ ст. у Музеї НТШ у Львові. Очевидно, не міг І. Раковський пройти мимо і повз Шевченкових автопортретів та портретів Кобзаря, які виконали інші художники, застерігаючи, що всякий «портрет не є щодо постаті вірною, математичною проєкцією, щодо барв вірною відбиткою даного дійсного предмету, а тільки більш або менше виідеалізованим зображенням його відповідно до мистецьких почувань і хисту даного маляра» [9, с. 6].

Опрацювавши всі зазначені дані, дослідник так описав загальний вигляд Шевченка: «Ріст середній коло (біля. — М. Г.) 1650 мм, плечистий, кремезної будови, голова кругла, волосся темно[-]русяве, заріст буйний, чоло високе і широке, обличчя середньо довге і середньо широке, ніс середній, перенісся вглиблене, через те ніс піднесений угору, а коли він при кінці життя поета був, як описують, на кінці згрубілий, то це [є. — М. Г.] наслідком лімфатичної будови поета і негігієнічного життя його в часі неволі. Уста мірно широкі, долішня частина лиця вдовжена, вуха малі, шкіра біла, руки малі, білі, делікатні» [9, с. 6].

З антропологічного погляду автор розвідки дійшов висновку про те, що поет «є мішанцем кількох антропологічних типів, а головню: альпійського, ядрянського й нордійського» [9, с. 7].

Про конкретні риси, властиві для кожного із зазначених антропологічних типів, довідуємось із узагальнюючої статті «Погляд на антропологічні відносини в українського народу», яку І. Раковський опублікував 1927 р. у співавторстві з іншим відомим учнем Ф. Вовка — Сергієм Руденком [12]. Це була перша спроба переглянути наукові міркування свого вчителя, і яка й досі викликає підвищене зацікавлення у фахівців-антропологів. На відміну від Ф. Вовка, його учні дійшли висновку про те, що антропологічний склад українців сформувався в результаті змішування «щонайменше шістьох головних європейських расових типів», основним з яких є «ядрянський», тобто динарський. За їхніми підрахунками, у 20-х роках ХХ ст. він охоплював 44,5% української людності [12, с. 210—211, 213]. На думку І. Раковського та С. Руденка, поряд із

динарським серед українців широко був представлений ще один темнопігментований брахікефальний, але менш високорослий тип — альпійський (22,0%). «Оба згадані антропологічні типи: ядрянський і альпійський, — зауважили дослідники, — так дуже злучені численними перехідними постатями, що ми можемо тут злучити їх в оден спільний «альпо-ядрянський» антропологічний тип; це є[,] власне[,] той тип, який покійний наш Учитель (Ф. Вовк. — М. Г.) назвав «українським» типом, і який кожному антропологові, що має нагоду зустрічатися із українським народом, відразу кидається у вічі» [12, с. 211].

Отже, за антропологічними рисами, як доводив Іван Раковський, Тарас Шевченко був типовим представником українського народу, зокрема тієї її частини, яка в першій чверті ХІХ ст. проживала на території Звенигородщини, тобто Середнього Подніпров'я.

1. Глушко М. Антропологічні студії в Науковому товаристві імені Шевченка (кінець ХІХ — 30-ті роки ХХ ст.) / Михайло Глушко // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 2010. — Вип. 45. — С. 413—436.
2. Глушко М. Раковський Іван Альбінович / М. Глушко // Encyclopaedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2014. — Т. II: Л-Я. — С. 353—354.
3. Головацький І. Іван Раковський (1874—1949). Життєписно-бібліографічний нарис / Іван Головацький. — Львів, 2004. — 235 с.
4. Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині / Василь Мудрий. — Львів; Нью-Йорк, 1999. — 192 с.
5. Раковский І. Akademia Umiejętności w Krakowie. Sprawozdanie komisji fizyograficznej etc. — Kraków, 1894. — Т. XXIX—XXXVIII + 266 + 192 s. / І. Раковский // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1895. — Т. VII. — Кн. III. — С. 53—57.
6. Раковский І. Pamiętnik fizyograficzny / Wyd[aty] A. Ślusarski i Br. Znatowicz. — Warszawa, 1895. — Т. XIII / І. Раковский // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1896. — Т. XII. — Кн. IV. — С. 51—53.
7. Раковский І. Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział matematyczno-przyrodniczy. Serya II. Tom VII—IX. — Kraków, 1895. — Т. XXVII. — 399 s.; Т. XXVIII. — 440 s.; Т. XXIX. — 412 s. / І. Раковский // Записки Наукового Товариства імені

- Шевченка. — Львів, 1896. — Т. XIV. — Кн. VI. — С. 51—52.
8. Раковський І. Sprawozdanie komisji fizyograficznej Akademii Umiejętności w Krakowie za rok 1894. — Kraków, 1895. — Т. XXX. — Część I: Materiały zebrane przez sekcję meteorologiczną. — S. 1—276 / І. Раковський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1896. — Т. XI. — Кн. III. — С. 63—64.
 9. Раковський І. Антропологічні прикмети Шевченка / Іван Раковський // Діло. — 1939. — Ч. 56 (12 березня). — С. 6—7.
 10. Раковський І. Кости черемісів з давніх гробів у Тоншаєві Костромської губернії. Ч. I / Іван Раковський // Матеріали до української етнології. — Львів, 1918. — Т. XVII. — С. 3—323.
 11. Раковський І. Листи про природу / Іван Раковський // Поступ. — 1904. — Ч. 8—11, 15, 16, 37—39, 42, 44, 47, 49—52.
 12. Раковський І. Погляд на антропологічні відносини в українського народу / Іван Раковський, Сергій Руденко // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1927. — Т. XXVI. — С. 205—214.
 13. Раковський І. Причинки до пізнання будови проводу кормового у п'явки лікарської / Іван Раковський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1896. — Т. IX. — Кн. I. — С. 1—6.
 14. Раковський І. Расовість слав'ян. I. / Іван Раковський // Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1919. — Т. XVIII—XIX. — С. 163—296.
 15. Раковський І. Расовість українців / Іван Раковський // Віденський ілюстрований календар тов. «Просвіта» на звичайний рік 1915. — Відень, 1915. — С. 89—106.
 16. Раковський І. Расовість українців / Іван Раковський. — Київ, 1917. — 9 с.
 17. Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. — [Львів], 1903. — Ч. 16. — Вип. IV: 1903, вересень-грудень. — 24 с.
 18. Хроніка Наукового Товариства імені Шевченка у Львові. — [Львів], 1906. — Ч. 28. — Вип. IV: Sprawozdane za miesiąc: вересень-грудень. — 22 с.
 19. Хроніка Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. — [Львів], 1922. — Ч. 65—66. — Вип. I—II: Звідомлення за рр. 1921—1922. — 114 с.
 20. Шевченківський словник. — Київ : УРЕ, 1977. — Т. 2: Мол-Я. — 410 с.
 21. Яшовський М. Спомин про Т. Шевченка з 1859 р. / Михайло Яшовський // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Львів, 1917. — Т. CXIX—CXX. — С. 77—80.
 22. Rakowsky J. Ein Beitrag zur Anthropologie der Tschechremissen / Jan Rakowsky // Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien. — Wien, 1915. — Bd. XXXXV. — Heft III—IV. — S. 137—140.

Mykhaylo Hlushko

IVAN RAKOVSKYI — RESEARCHER OF ANTHROPOLOGICAL FEATURES OF TARAS SHEVCHENKO

In the early XXth century the anthropological school formed in Lviv as part of the Shevchenko Scientific Society, which Ivan Rakovsky also belonged to. During the First World War and the postwar period scholar interested in issues that concerned the Ukrainian anthropological traits. Upon learning memoirs of Shevchenko's contemporaries, his death mask and self-portraits, as well as other sources, in 1921, the researcher described the general poet's appearance and defined his typical anthropological traits.

Keywords: Ivan Rakovskyi, Taras Shevchenko, anthropological features.

Михайло Глушко

ИВАН РАКОВСКИЙ — ИССЛЕДОВАТЕЛЬ АНТРОПОЛОГИЧЕСКИХ ЧЕРТ ТАРАСА ШЕВЧЕНКО

В начале XX в. в рамках деятельности Научного общества имени Шевченко во Львове формируется антропологическая школа, к которой принадлежал также Иван Раковский. Во время Первой мировой войны и в послевоенный период ученый интересовался проблемами, касающимися антропологических черт украинцев. Изучив воспоминания современников Тараса Шевченко, его посмертную маску и автопортреты, а также другие виды источников, в 1921 г. исследователь описал общий вид Кобзаря и определил его типичные антропологические черты.

Ключевые слова: Иван Раковский, Тарас Шевченко, антропологические черты.